

Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü

براهین
و بیانی

BURSA
KÜLTÜR SANAT VE
TURİZM VAKFI

BURSA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

M2620

BURSA VE ÇEVRESİNDE ERKEN DÖNEM OSMANLI TARİKAT YAPILARI

Prof. Dr. M. Baha TANMAN

Çeşitli tarikatlara mensup derviş topluluklarının ve Ahîlerin Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, Osmanlı toplum düzeninin ve kültür kimliğinin oluşumunda önemli rolleri olduğu bilinmektedir. Bu meyanda, 1326'da fethedilmesini müteakip Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan Bursa'da ve çevresinde çok sayıda tarikat ve fütüvvet yapısı tesis edilmiştir. Ancak bu tesislerin, özellikle kırsal kesimde yer alan ve Ö. L. Barkan'ın "kolonizasyon merkezleri" olarak nitelediği¹ zâviyelerin büyük çoğunluğu ya tamamen tarihe karışmış ya da nispeten yakın tarihlerde yenilenerek özgünlüğünü kaybetmiştir. Bunun başlıca sebebi, söz konusu zâviyelerin çoğunlukla, moloz taş, ahşap ve kerpiç gibi kalıcı olmayan malzemelerle inşa edilmiş, mütevazı yapılar olmalarıdır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasını tamamlaması ve Fatih Dönemi'nde merkeziyetçi bir anlayışla yeniden örgütlenmesi sonucunda, kuruluş döneminin şartlarına göre teşekkül etmiş bulunan kırsal zâviyelerin fonksiyonlarını ve devlet nezdindeki eski itibarlarını kaybetmeleri de ortadan kalkmalarında rol oynamış olsa gerektir. Bu arada, depremleri ve yangınları da unutmamak gerekir.

Bursa ve çevresindeki erken dönem Osmanlı tarikat yapılarına geçmeden önce, bunlarla gerek fonksiyon gerekse de tasarım açılarından benzerlik gösteren bir yapı grubuna değinmek yararlı olacaktır. Sanat tarihi literatüründe söz konusu yapıların kökenleri, fonksiyonları ve özgün kimliklerine ilişkin birçok tartışma cereyan etmiş², bu tesisler değişik

¹ Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri. II. Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), 279-365.

² S. Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri, Bursa'da İlk Eserler*, İstanbul 1946, 10-11, 19-20; ay., *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri, Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, İstanbul 1952, 6, 15-16, 20-27, 52-54; ay., *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir*, İstanbul 1958; S. Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII (1962-1963), 1-80; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri*, I, İstanbul 1966, 62-63, 83 vd.; A. I. Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler*,

araştırmacılar tarafından “özel camiler, — planlı camiler, zâviyeli-camiler, yan mekânlı camiler, kanatlı camiler, çapraz mihrverli camiler, eyvanlı camiler, çok işlevli camiler, fütüvvet camileri, tabhaneli camiler” gibi farklı isimlerle anılmışlardır³.

Bu yapıların içerdiği bölümler şu şekilde sıralanabilir: Genellikle kuzey cephesinin ortasında yer alan girişin ekseninde, aydınlık fenerinin taçlandığı bir kubbeyle örtülü, merkezinde çoğunlukla bir şadırvan bulunan, kapalı avlu niteliğindeki sofa; bunun kible yönünde, zemini yükseltilmiş, beşik tonozla veya kubbeyle örtülü asıl ibadet bölümü; sofanın yanlarında, kimi örneklerde eyvan gibi sofaya açılan, kimilerinde de duvarlarla tecrit edilen, beşik tonoz veya kubbeyle örtülü, kapalı olan örneklerde ocaklar ve dolaplarla donatılan mekânlar. Tanınmış örnekler arasında, kible doğrultusunda uzanan 1339/40 tarihli Bursa Orhan İmaretî⁴ (1339/40) (Şek.1) ile ana eksen kible doğrultusuyla dik açı teşkil eden, İznik Nilüfer Hatun İmaretî⁵ (1388) (Şek.2) zikredilebilir.

Kitabelerde ve belgelerde başka fonksiyonlara sahip birçok tesis gibi— hemen daima “imaret” olarak anılan bu yapıların yan mekânlarında, dönemin sosyoekonomik ve kültürel hayatında çok önemli bir yeri olan Ahilerin denetiminde, eğitim, sohbet, bazı örneklerde de misafir ağırlama türünden faaliyetlerin yürütüldüğü tahmin edilmektedir. Başka bir deyişle, çok fonksiyonlu bir nitelik arz eden söz konusu tesisler, toplu ibadet ihtiyacının yanı sıra, Ahî zâviyelerine özgü birtakım hizmetleri de karşılamak üzere tasarlanmışlardır.

Sonuçta, “fütüvvet camii” veya “zâviyeli cami” olarak adlandırmayı tercih ettiğimiz bu kuruluşlar, ileride görüleceği üzere, çağdaşları olan tarikat yapılarının bir kısmıyla, fonksiyon şeması ve tasarım prensipleri açısından büyük benzerlik arz ederler. Ancak, nasıl ki Ahilik sûfî tarikatlarının kapsamına alınamıyorsa, fütüvvet etkinliğine bağlanan bu yapıların da, tasavvufî eğitim merkezleri olan, dervişlerin barındığı ve âyin icra ettiği tarikat yapıları olarak değerlendirilmeleri mümkün değildir.

Asıl konumuzu teşkil eden, Orhan Gazi döneminden İstanbul’un fethine kadar geçen süre zarfında Bursa ve havalisinde tesis edilmiş tarikat yapılarını, mimari özellikleri açısından iki ana grupta toplamak mümkündür:

Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları, İstanbul 1977, 179-238; S. Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler*, I. Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri, İzmir 1994

³ Emir, *a.g.e.*, 19.

⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, I, 61-89.

⁵ Ayverdi, *a.g.e.*, I, 320-328.

1. Fütüvvet Camilerine Benzer Nitelikteki Tarikat Yapıları

Fütüvvet camilerindeki tasarımın benzerini veya türevlerini sergileyen bu yapı grubunun üç önemli örneği İznik Yakub Çelebi, Bursa Ebû İshak Kâzerûnî ve Yenişehir Postinpûş Baba zâviyeleridir. Bu tesislerde –Ebû İshak Kâzerûnî Zâviyesi’ndeki imaret kalıntısı hariç– yalnızca ana yapılar günümüze ulaşmış, zâviyelerin mimari programında bulunması gereken diğer birimler (derviş hücreleri, mutfak, kiler vs.) tarihe karışmıştır.

İznik Yakub Çelebi Zâviyesi⁶ (Şek.3-4)

İznik’te, şehrin güney kesiminde yer alan ve kitabesi bulunmayan bu yapı, I. Murad Hüdavendigâr’ın, kendisiyle birlikte Kosova Meydan Savaşı’nda şehid düşen oğlu Yakub Çelebi tarafından inşa ettirilmiştir. Gerek baninin kimliği, gerekse de inşaat özellikleri açısından aynı şehirdeki Nilüfer Hatun İmaretî (1388) ile arasındaki benzerliklere dayanarak, bu yapıyı da Hüdavendigâr Dönemi’ne (1359-1389) tarihlemek mümkündür.

Zâviyenin duvarlarında, tek sıra kesme taş ve üç sıra tuğladan oluşan, yan ve arka cephelerde kısmen bozulan almaşık örgü kullanılmıştır. Kuzey cephesinde, aynalı tonozların örttüğü beş birimli bir son cemaat revağı uzanır. Revağın sivri kemerleri, köşelerde (L) profilli, orta açıklığın yanlarında ise (I) profilli dört payeyle bunların arasındaki iki mermer sütuna oturur. Sütunlar ve başlıklar Bizans Dönemi’ne ait devşirme malzemelerdir. Kible doğrultusunda birbirini izleyen, dikdörtgen planlı sofayla kare planlı mescit bölümlerinin kubbelerine prizmatik üçgen kuşaklarıyla geçilir. E. H. Ayverdi, yapıyı ilk incelediğinde, sofa kubbenin merkezinde bir aydınlık fenerinin izlerine rastladığını belirtir⁷. Nitekim, fütüvvet camilerinin birçoğunda, sofa kubbelerinde rastlanan aydınlık fenerleri, bu mekânların kapalı avlu niteliğinde olduklarının en önemli göstergesidir. Sofadan birer kapıyla geçilen, kare planlı ve aynalı tonoz örtülü yan mekânlarda birer ocak vardır. Söz konusu birimler, sohbet, yemek, barınma gibi, birden fazla amaç için kullanılmaya uygundur. Herhangi bir süslemenin gözlenmediği cepheler üç sıra testere saçak silmesiyle son bulur. Saçağın, revağın ortasındaki kemere tekabül eden kesimi yükseltilerek yapının ana eksenini cephede vurgulanmış, bu yüksek kısımda, ayrıca çokgen kubbe kasnaklarında testere silme adedi ikiye düşürülmüştür.

⁶ Ayverdi, *a.g.e.*, I, 328-332; Eyice, *a.g.e.*, 40-41.

⁷ Ayverdi, *a.g.e.*, 331

Zâviye binasının kuzeybatı yönünde, 5.00 m kadar uzağında bulunan türbe, Bursa'da, babasının yanında gömülü olan Yakub Çelebi'nin makam türbesidir. Zâviyeyle aynı örgünün kullanıldığı türbe, kare tabanın köşelerinde yükselen (L) profilli paycelere oturan dört adet yuvarlak kemerin taşıdığı kasnaksız bir kubbeden ibarettir.

Farsça'da *cihâr tâk*⁸, Yunanca'da *kiborion*, Latince'de *ciborium*, Batı dillerinde de *baldaquin* (Fr.) / *baldachin* (İng.) olarak anılan bu mimari kuruluşun kökeni İslâm-öncesi İran mimarisindeki ateşgedelere kadar uzanır. Anadolu Türk mimarisinde, günümüze ulaşabilmiş en eski baldaken türbe İznik'te, Orhan Gazi Dönemi'ne (1326-1356) tarihlenen Sarı Saltuk Türbesi olduğuna göre, Yakub Çelebi Türbesi de bu yapı tipinin ilk örnekleri arasında yer almaktadır. Bu türbe tipinin Osmanlı Dönemi'nin sonuna kadar kullanıldığı, hatta Cumhuriyet Dönemi'ne ait kimi mezar yapılarında da yaşatıldığı dikkati çeker.

Bursa Ebû İshak Kâzerûnî Zâviyesi⁹ (Şek.5-6)

Yıldırım Bayezid tarafından, Şeyh Ebû İshak İbrahim bin Şehriyâr el-Kâzerûnî'nin (ö.1034/35) kurmuş olduğu Kâzerûniyye (İshakiyye) tarikatının¹⁰ dervişleri için tesis edilmiştir. Nitekim, Ahilik ile birçok ortak yönü bulunan bu tarikatın, Yıldırım'ın teşvikiyle Osmanlı topraklarında yayıldığı bilinmektedir. Vakfıyesi 802 Ramazanının ortalarında (Mayıs 1400'de) düzenlenen zâviyenin inşaatı bu tarihten az evvel bitirilmiş olsa gerektir. Girişin üzerinde yer alan, sülûs hatlı, Arapça düzyazı kitabede, banisin adı ve yapılış sebebi açıklandıktan sonra, Fatih Sultan Mehmed tarafından 884 yılının Cemâziyelevvelinde (Temmuz-Ağustos 1479'da) tamir ettirildiği belirtilmektedir.

Arşiv belgelerinden, zâviyenin kapsamında, günümüzde mevcut ana binaya batı yönünde bitişen (*câniib-i yemîne muttasıl*) bir mektebin, doğu yönünde bitişen (*câniib-i yesârına muttasıl*) bir imaretin (aşevinin), avluda da bir halvethanenin, ayrıca bir dizi helânın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan geriye kalan yegâne yapı harap durumdaki imarettir.

⁸ Türkçe'deki "çardak" kelimesi buradan gelmektedir. Ne var ki bu tür yapıların "çardak türbe" olarak anıldıklarına tanık olunmamıştır. Bu yüzden "baldaken türbe" terimini kullanmayı tercih ediyoruz.

⁹ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, I-II, 273; Köprülü-zâde Fuad, "Abu Ishâq Kâserûnî und die Ishâqî-Derwische in Anatolien", *Der Islam*, XIX (1931), 18-26; A. Erzi, "Bursa'da İshakî Dervişlerine Mahsus Zâviyenin Vakfıyesi", *Vakıflar Dergisi*, II(1942), 423-429; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 393-397; Öcalan, *a.g.e.*, 133-134.

¹⁰ J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, New York – Oxford 1988 (3.basım), 236; Öcalan, *a.g.e.*, 132.

Bursa Demirtaş (Timurtaş) Camii'nin¹¹ (1389/90) tasarımını küçük ölçekte tekrar eden ana yapıda duvarlar moloz taşlarla inşa edilmiş, örgütün kimi yerlerinde tuğla da kullanılmıştır. Kuzeyde uzanan beş birimli son cemaat yerinde, ortadaki birimi, üçgen pandantifli bir kubbe, diğer birimleri tekne tonozlar örter. Üstyapıyı taşıyan kemerler, son cemaat yerini yanlardan kapatan duvarlarla kare profilli ve kesme taş örgülü dört payeye oturmaktadır. Son cemaat yerinin doğusundaki duvara bitişik minare özgün değildir. Kare planlı sofanın, prizmatik üçgenler kuşağıyla geçilen kubbesi yüksek bir kasnağa sahiptir. Sofadan geçilen yan mekânlar gibi, sofanın kible yönündeki mescit bölümü de dikdörtgen planlı olup beşik tonozla örtülüdür. Batıdaki yan mekân bir ocakla donatılmıştır. Yan cepheler, ilk kez Bursa Orhan İmareti'nde (1339/40) görülen çökertme kemerleriyle hareketlendirilmiştir. Söz konusu kemerler, ayrıca tonozlu birimlerin cephelerindeki üçgen alınlıklar (*fronton*'lar) Bizans mimarisini hatırlatır.

***Yenişehir Postinpûş Baba Zâviyesi*¹² (Şek. 7-10)**

Birçok kaynakta I. Murad Hüdavendigâr Dönemi'ne ait olduğu ileri sürülen bu zâviyeye ilişkin arşiv belgeleri, Orhan Gazi tarafından, dönemin Kalenderî şeyhlerinden, "Postinpûş Baba" olarak tanınan, "Hammarî" (Eşekci) lakaplı Seyyid Mehmed Dede için yaptırılmış olduğunu kanıtlamaktadır.

Zâviye Yenişehir'in kuzeybatısında, höyük görünümünde bir tepe üzerinde yer alır. Geçen yüzyılın sonuna ait bir fotoğrafta, ana yapının güney yönünde görülen ve geç tarihli oldukları anlaşılan, himiş duvarlı ve kırma çatılı mescitle türbe günümüzde mevcut değildir.

Ana yapının giriş (doğu) cephesinin özgün biçimi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle ki; yapıyı 1926'da gören R. Hartmann, güney cephesinde, ahşap dikmeli bir sundurmanın uzandığını, bir yıl sonra burayı ziyaret eden F. Taeschner ise, bu sundurmanın güney yönünde mihraplı bir duvarla son bulduğunu belirtmiştir. Yukarıda değinilen fotoğrafta da, güneydoğu köşesinde, zâviyedâr odası veya imam odası

¹¹ Ayverdi, *a.g.e.*, I, 387-392.

¹² R. Hartmann, *Im neuen Anatolien. Reiseeindrücke*, Leipzig 1928, 42; F. Taeschner, "Das Heiligtum des Posîn Pos Baba in Jenischenir", *Der Islam*, 20(1932), 116-126; S. Eyice, "La mosquée-zaviyah de Seyyid Mehmed Dede à Yenişenir", *Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens - In Memoriam Ernst Diez*, İstanbul 1963, 49-69; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 208-216; Y. Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme, I: Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul 1979, 657; S. Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler*, II, İzmir 1994, 51-62.

olması muhtemel, fevkânî bir mekânın ahşap çıkması göze çarpar. S. Eyice, güney cephesinin doğu ucunda bulunan kemer başlangıcını, İznik'teki Nilüfer Hatun İmaretî ile Yakub Çelebi Zâviyesi'ndekilere benzer bir giriş revağının izi olarak yorumlamış, E. H. Ayverdi de, giriş cephesinde, revak birimleri arasında bulunması gereken kemerlere ilişkin herhangi bir izin görülmediğini ve bu yönde bir restitüsyonun doğru olmadığını savunmuştur.

Son olarak bu yapıyı ayrıntılı biçimde incelemiş olan S. Emir, kuzeydoğu köşesinde, güneydoğudakine benzer bir kemer başlangıcının varlığını gösteren izlere, giriş cephesindeki alnaşık örgünün diğer cephelerdekilerle kıyaslanmayacak kadar özensiz olmasına, böylesi bir örgütün, ancak sıvayla kapatılacak yüzeylerde kullanılabileceğine, giriş cephesinde, köşelerdeki "kesik kemerlerin" üzengi hizasında bulunan tuğla sıralarının tıraşlanmış olmasına ve yapıdan yaklaşık 2.50 m uzaklıkta giriş cephesine paralel devam eden temel duvarına dikkatleri çekmiş, bu mimari kanıtlara dayanarak giriş cephesine ilişkin tutarlı bir restitüsyon teklif etmiştir:

Bu restitüsyona göre, yapının doğu cephesi boyunca, beşik tonoz örtülü dehliz niteliğinde bir revak uzanmakta, günümüzde mevcut olan beşik tonozlu giriş eyvanının karşısında, muhtemelen kubbeyle örtülü bir açıklık bulunmaktaydı. S. Emir, Anadolu Türk mimarisinde benzeri görülmeyen, buna karşılık Bizans dinî mimarisindeki *narthex*'leri andıran ve yapıyı kullananlarca yadırganmış olduğu tahmin edilen bu garip revağa ilişkin haklı bir değerlendirme yapar: "*İster on dördüncü yüzyılda ya da daha sonra bir Dîvan hükmüyle, ister bir deprem sonucu yıkılmış olsun, giriş duvarından çok dikkatli bir işçilikle, adeta kazınarak sökülmesi ve hasar gören örgülerin yine özenle onarılarak revaksız bir cephe izlenimi verilmeğe çalışılması, bu revakın istenmediğini gösterir*"¹³.

Zâviye binası, (L) biçimindeki kitlesiyle, dışarıdan bakıldığında, aynı dönemin fütüvvet camilerinden birisi gibi görünür. Ne var ki, söz konusu yapılarda tasarımın çekirdeğini teşkil eden ve bir dağılım mekânı olan sofa burada yerini, beşik tonozlu giriş eyvanına bırakır. Eyvanın ekseninde, kare planlı ve kubbeli, E. H. Ayverdi'nin "meydan odası" olarak nitelediği âyin mekânı bulunmaktadır. Meydan odasının kubbesine geçiş tromplar ve prizmatik üçgenler kuşağıyla sağlanmıştır. Güney duvarındaki yüzeysel mihrap nişinin özgün olmadığı anlaşılmaktadır. Duvarlardaki müdahale izleri, güney ve kuzey yönlerindeki yan mekânların, aslında giriş eyvanına açılmadıklarını, bu birimlere meydan odasından (L) planlı geçitlerle ulaşıldığını gösteriyor. İki adet pencereyle ve büyük bir ocakla donatılmış olan kuzeydeki odada yemeğin pişirildiği ve sunulduğu, daha küçük bir ocağa ve üç tane pencereye sahip olan güneydeki odanın ise sohbet ve

¹³ Emir, *a.g.e.*, I, 58.

icabında konaklama mekânı gibi kullanıldığı tahmin edilebilir. Her iki oda da, prizmatik üçgenlerle donatılmış kubbelerle örtülüdür.

Bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğladan meydana gelen almalı örgülü cepheelerde gözlenen, testere dişi silmeli çökertme kemerleri, güney cephesinde yoğunlaşan yürek ve daire biçimli madalyonlar geç Bizans mimarisine bağlanır. Söz konusu ayrıntılar, *narthex* görünümüne giriş revağı, yüksek bir kasnağın içine gömülmüş meydan odasının kubbesi gibi, Bizanslı yapı ustalarının ürünü olmalıdır. Postinpûş Baba Zâviyesi, kendi yapı grubu içinde tamamen “nev’i şahsına münhasır” bir örnek olduğu gibi, erken Osmanlı mimarisinin, Bizans ve Türk geleneklerinin iç içe geçtiği, ancak tutarlı bir senteze ulaşamadığı *hybride* ürünlerinden birisidir.

* * *

Fütüvvet camileri gibi, tasarım açısından onlara benzeyen erken Osmanlı tarikat yapılarının da kaynağı, Selçuklu Dönemi’nin kapalı avlulu medreseleri ve aynı şemaya sahip, “hankâh” ya da “zâviye” olarak anılan tarikat yapılarıdır¹⁴. Salt biçim yerine, fonksiyon açısından değerlendirdiğimizde, Selçuklu tarikat yapılarının bu süreklilikte, medreselere oranla daha ağırlıklı, öncelikli olduğu kabul edilmelidir. Özellikle Tokat’ta Selçuklu Dönemi’nin sonlarında (XIII. yy’ın 4. çeyreğinde) ve İlhanlı egemenliği altında (XIV. yy’ın 1. çeyreğinde) inşa edilmiş olan tarikat yapılarından Ebû Şems Hankâhı (1288) (Şek.11), Zâviye-i Meknûn (1284-1290 arası) (Şek.12), Halef Hankâhı (1291/92) (Şek.13), Sünbül Zâviyesi (1291/92) (Şek.14) ve Abdullah bin Muhyî Zâviyesi’ni (1317) (Şek.15), Selçuklu tarikat mimarisini erken Osmanlı fütüvvet ve tarikat yapılarına bağlayan örnekler olarak değerlendirebiliriz.

Bu grubun Bursa dışında yer alan diğer örnekleri arasında Tokat Hamza Bey Zâviyesi¹⁵ (XV. yy başı) (Şek.16), ayrıca Edirne ve Tire mevlevîhanelerinin ana yapıları (cami-semahaneleri) olan Muradiye Camii¹⁶ (1426) (Şek.17) ile Yeşil İmaret Camii¹⁷ (1441) (Şek.18) özellikle kayda

¹⁴ S. Eyice, “Anadolu’da Orta Asya Sanat Geleneklerinin Temsilcisi Olan Bir Eser: Boyalıköy Hanıkahı”, *Türkiyat Mecmuası*, XVI(1971), 39-56; İ. Bilgin, “Über die Tekke-Architektur des 13. Jahrhunderts in Anatolien”, *Fifth International Kongress of Turkish Art*, Budapest 1978, 183-199; Y. Önge, “Konya Sahib Ata Hankâhı”, *Suut Kemal Yetkin Armağanı*, Ankara 1984, 281-292; S. Emir, *Erken Osmanlı Mimariğinde Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler, I, Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri*, İzmir 1994.

¹⁵ Ayverdi, *Çelebi ve II. Murad Devri*, II, 201-204.

¹⁶ Ayverdi, *a.g.e.*, II, 405-415.

¹⁷ Ayverdi, *a.g.e.*, II, 542-548.

değer. Merzifon havalisinden Havza Mustafa Bey Zâviyesi¹⁸ (1429/30) (Şek.19), kible ekseninde sıralanan sofa ve mescit birimleriyle fütüvvet camilere yaklaşmakla birlikte, sofanın doğu cephesine alınmış, kubbeli eyvan biçimindeki girişi ve biri bu eyvanın, ikisi de sofanın kuzeyine yerleştirilmiş üç hücresiyle kendine özgü bir tasarım sergiler.

Aynı kapsamda ele alınabilecek tarikat yapıları, XIV. yüzyılda diğer Anadolu beyliklerinin mimarilerinde de karşımıza çıkar. Saruhanoglu Beyliği'nden Manisa Mevlevîhanesi¹⁹ (1376 civ.), Tekeoğlu Beyliği'nden Alanya Sitti Zeynep Tekkesi²⁰ (XIV. yy'ın 2. yarısı?) (Şek.20) ile Antalya Mevlevîhanesi²¹ (1373), Germiyanoglu Beyliği'nden de Kütahya Balıklı Tekkesi²² (XIV. yy sonu-XV. yy. başı) (Şek.21) örnek olarak verilebilir. Eyvanlar arasındaki alanların derviş hücreleriyle doldurulması sonucunda (L) planın ortadan kalktığı Manisa Mevlevîhanesi'nde, Selçuklu hankâh tasarımına, merkezdeki âyin biriminin (semahanenin) çepeçevre iki katlı seyirci mahfilleriyle kuşatılmasıyla önemli bir yenilik getirilmiştir. Antalya Mevlevîhanesi ile Kütahya Balıklı Tekkesi'nde, dört eyvanlı şemanın, Tokat zâviyelerinde görülen tek eyvanlı türevi uygulanmıştır. Alanya Sitti Zeynep Tekkesi ise, bu şemanın değişik bir yorumunu sergiler: Kare planlı ve kubbeli sofa birimi türbe olarak değerlendirilmiş, yapının girişi, türbenin kuzeyinde, kubbeli ve beşik tonozlu birimlerin bulunduğu kanada alınmıştır.

Bütün bu yapılarda gözlenen ve kökleri İslâm-öncesi Türk mimarisine uzanan, kapalı avlu etrafında dört eyvanlı şemanın türevleri XIV. yüzyılda Osmanlı tarikat mimarisinin repertuarından çıkmış, yerlerini, açık avlulu

¹⁸ Ayverdi, *a.g.e.*, II, 497-503.

¹⁹ K. Karadanışman, "Manisa'da Mevlevilik", *Manisa*, 1 (Nisan 1982), 36-38; ay., "Mevlevîhane'nin Restorasyon Çalışmaları Sürüyor", *Manisa*, 3 (Aralık 1982), 53; H. Acun, "Manisa Mevlevîhanesi", *IX. Vakıf Haftası Kitabı: Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlânâ ve Mevlevîhanelerin Yeri Semineri (2-8 Aralık 1991)*, Ankara 1992, 109-111; N. Tezcan, "Manisa Mevlevîhanesi", *Osmanlı Araştırmaları*, XIV(1995), 193-199; F. Emecen, "Saruhanogulları ve Mevlevilik", *Ekrem H. Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, 282-297; B. Tanrıkorur, "Manisa Mevlevîhanesi Restorasyonu: Tenkid ve Teklif", *Ekrem H. Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, 331-361; ay., *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, 2000,II, 76-92.

²⁰ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1972, I, 584-585.

²¹ *a.e.*, I, 516-518.

²² A. Altun, "Kütahya'da Balıklı Tekkesi Üzerine Notlar", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, özel sayı, 9(1978), 1-20; ay., "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", *Kütahya – Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, İstanbul 1981-1982, 171-700(341-347).

medreseleri andıran ve konut mimarisiyle kaynaşan bambaşka şemalara terk etmiştir.

II. İki Birimli Tarikat Yapıları

Erken dönem Osmanlı tarikat yapıları içinde, günümüze gelebilmiş tek bir örnekle temsil edilen, ancak Selçuklu Dönemi'nde ve bazı beyliklerin mimarilerinde benzerlerine rastlanan diğer grup, bütünüyle farklı bir şema sergiler: Yan yana yer alan kare ya da dikdörtgen planlı iki birimden birisi ibadet fonksiyonuna tahsis edilmekte, diğeri türbe ya da sohbet birimi olarak değerlendirilmektedir.

Bursa-Babasultan Geyikli Baba Zâviyesi²³ (Şek.22-25)

Bursa'nın doğu yönünde, Uludağ eteklerindeki Babasultan köyünde bulunan bu zâviye Orhan Gazi tarafından, dönemin nüfuzlu Babai-Kalenderî şeyhlerinden Geyikli Baba için yaptırılmıştır. İnşa tarihini belgeleyen kitabe bulunmadığı gibi, inceleyebildiğimiz kaynaklarda bu hususu aydınlatacak herhangi bir bilgiye de rastlamadık. Yapının yakın çevresinde bulunan, Bizans Dönemi'ne ait mimari öge kalıntıları (örneğin arslan başı biçimindeki çörten, sütun başlıkları, antrölaklı korkuluk levhası parçaları), aynı mevkide, fetihten önce, muhtemelen manastır türünden bir tesisin bulunduğuna işaret eder ki bu da dönemin “şenlendirme” politikasına uygun düşmektedir.

Zamanında küçük kapsamlı bir tarikat külliyesi olduğu anlaşılan Geyikli Baba Zâviyesi'nden arta kalan bölümler, birbirine bitişik cami-tevhidhane ve türbeyle bunların uzağındaki hamamdır. Duvarları moloz taş örgülü olan cami-tevhidhanenin giriş cephesinde, yanlardan kapalı üç birimli bir son cemaat revağı bulunmaktadır. Revağın sivri kemerleri, yanlarda duvarlara, ortada iki adet kare profilli payeye oturmakta, revak birimlerini aynalı tonozlar örtmektedir. Kare planlı olan harim, eteğinde prizmatik üçgenler kuşağının dolaştığı bir kubbeyle örtülüdür. Geçen yüzyılın sonlarında, bu mekânın batı yönüne, dikdörtgen planlı ve kırma çatılı bir bölüm eklenmiştir.

Cami-tevhidhanenin doğu duvarına bitişik olan türbe kendi içinde iki bölümden meydana gelir: Girişi izleyen, dikdörtgen planlı ve aynalı tonoz

---

²³ Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri*, I, 22-29 ; M. B. Tanman, “Geyikli Baba Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* XIV, 47-49.

örtülü ziyaret birimi, bu birime bir kemerle açılan, kare planlı ve kubbeli asıl türbe. Bu ikinci bölümün kubbesine de prizmatik üçgenlerle geçilir. Minare, farklı eksenlerde gelişen cami-tevhidhaneyle türbenin meydana getirdiği üçgen alana oturtulmuş, söz konusu iki bölümü ayıran duvara bir hacet (dua/muvacehe/niyaz) penceresi²⁴ açılmıştır. Tek tek ele alındıklarında, herhangi bir erken Osmanlı mescidi ve türbesinin özelliklerini sergileyen bu bölümler, aradaki hacet penceresiyle tarikat mimarisine özgü bir anlam kazanmaktadır²⁵.

* * *

Alanya Akşabe Sultan Tekkesi²⁶ (1230) (Şek.26), bu plan tipinin Selçuklu Dönemi'nden beri Anadolu'da mevcut olduğunu, Balat'ta (Miletos'da), Menteşeoğlu Dönemi'ne ait tekke²⁷ (XV. yy başı?) (Şek.27) ise, Beylikler Dönemi'nde Osmanlı sınırlarının ötesinde de yaşatıldığını kanıtlar. Ancak Balat'taki tekkede türbe birimi bulunmamakta, kare planlı ve kubbeli mescit-tevhidhanenin batısında, iki yönde (güney ve batı) sivri kemerlerle dışa açılan, aynı boyutlarda kubbeli bir bölüm bulunmaktadır. Burasının, yazlık sohbet mekânı olarak kullanıldığı tahmin edilebilir.

Çorum'un yakınında, aynı ada sahip köyde bulunan Abdal Ata Tekkesi'nde²⁸ (XV. yy sonu-XVI. yy başı?), bu şemanın Osmanlı mimarisinde klasik üslup döneminin başlarına ait bir uygulamasına tanık olunur. Öte yandan, Kahire'de bulunan Şeyh Sinan Zâviyesi²⁹ (1585)

²⁴ M. B. Tanman, "Hâcet penceresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 435-438.

²⁵ M. B. Tanman, "Relations entre les *semahane* et les *türbe* dans les *tekke* d'Istanbul", *Ars Turcica - Akten des VI. Internationaler Kongresses für Türkische Kunst*, München 1987, 312-322; ay., "Settings for the Veneration of Saints", *The Dervish Lodge - Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, Berkeley-Los Angeles-Oxford 1992, 130-171.

²⁶ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1972, I, 580-583.

²⁷ G. Kleiner, *Die Ruinen von Milet*, Berlin 1968, 150-152.

²⁸ Söz konusu tekkenin Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde, çeşitli tasarım varyantlarını gösteren çizimler bulunmaktadır (Necipoğlu-Kafadar, "Plans and Models in 15th- and 16th-Century Ottoman Architectural Practice", *Journal of the Society of Architectural Historians*, XLV/3 (September 1986), 224-243). İnşa tarihi tam olarak tespit edilemeyen, ancak mimari özellikleri II. Bayezid (1481-1512) veya I. Selim (1512-1520) dönemlerini hatırlatan bu tekke, Prof. Dr. Gülru Necipoğlu ve Prof. Dr. Cemâl Kafadar ile birlikte yürüttüğümüz ortak bir araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

²⁹ D. Behrens-Abouseif – L. Fernandes, "Sufi Architecture in Early Ottoman Cairo", *Annales Islamologiques*, XX(1984), 113.

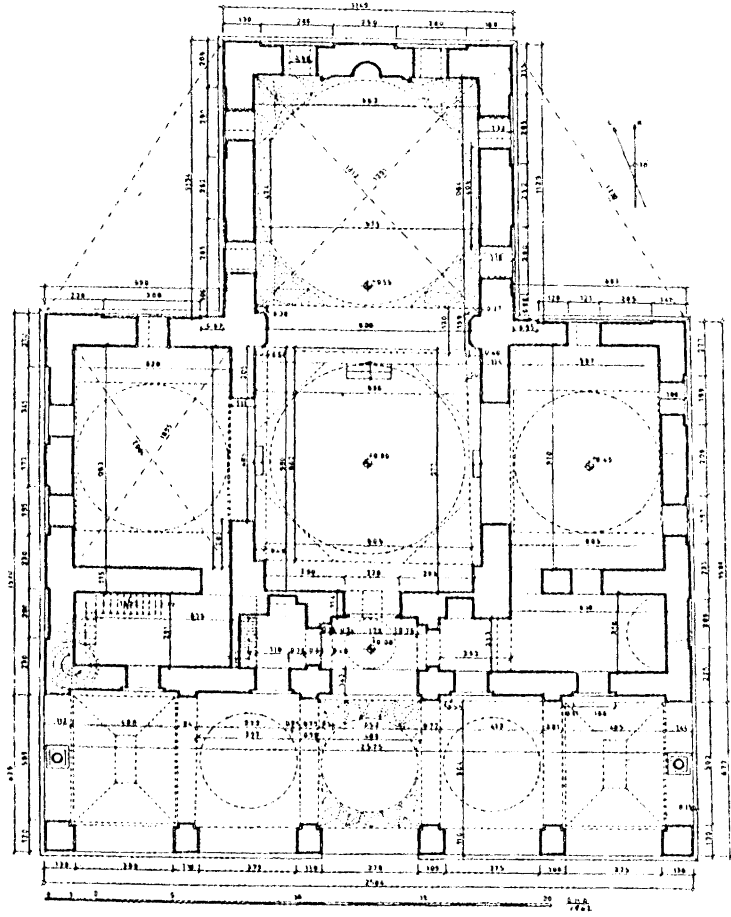
(Şek.28) ile Şeyh el-Tahavî Zâviyesi³⁰ (1687) (Şek.29), Osmanlı başkent üslubunun repertuarından çıkmış bulunan bu yapı tipini XVI. ve XVII. yüzyıllarda, Mısır'ın yerel üslubu içinde yaşatan örneklerdir.

* * *

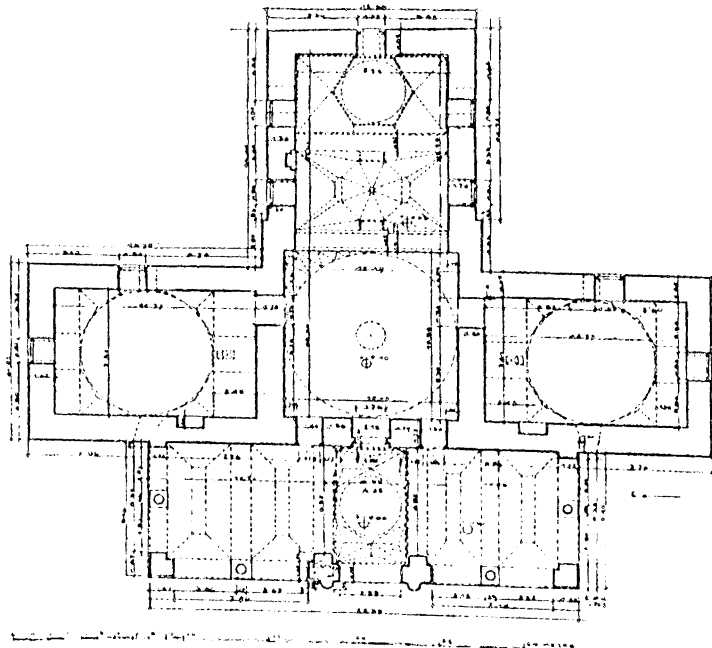
Sonuçta, Bursa ve çevresinde, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine ait tarikat yapılarında, Selçuklu mirasının, farklı bir coğrafyanın sunduğu değişik malzeme ve tekniklerden yararlanılarak, yörede mevcut mimari geleneklerle kurulan ilişkiler çerçevesinde, dönemin sosyoekonomik ve kültürel şartlarının gerektirdiği doğrultuda yeniden yorumlandığını söyleyebiliriz. Yalnız Osmanlı topraklarında değil, bütün Anadolu beyliklerinde, tarikat yapılarının ötesinde, mimarinin bütününde gözlenen bu yeniden yapılanma, Anadolu Türkleri'nin XIV. yüzyılda yaşadığı, tarihlerinin en önemli kimlik dönüşümlerinden birisine ışık tutmaktadır.

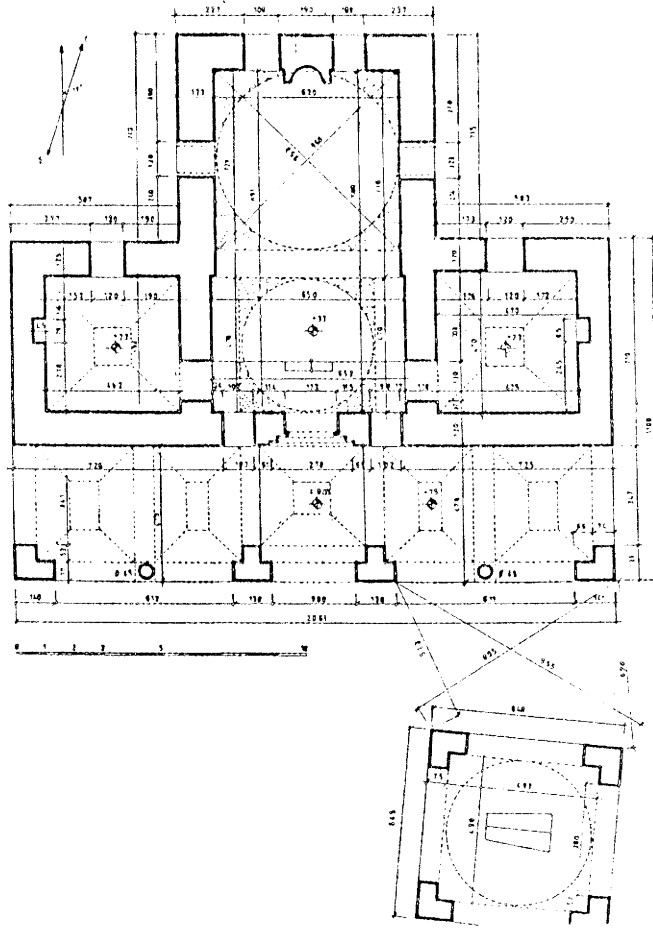
³⁰ D. Behrens-Abouseif, *Egypt's Adjustment to Ottoman Rule*, Leiden – New York – Köln 1994, 264-266.

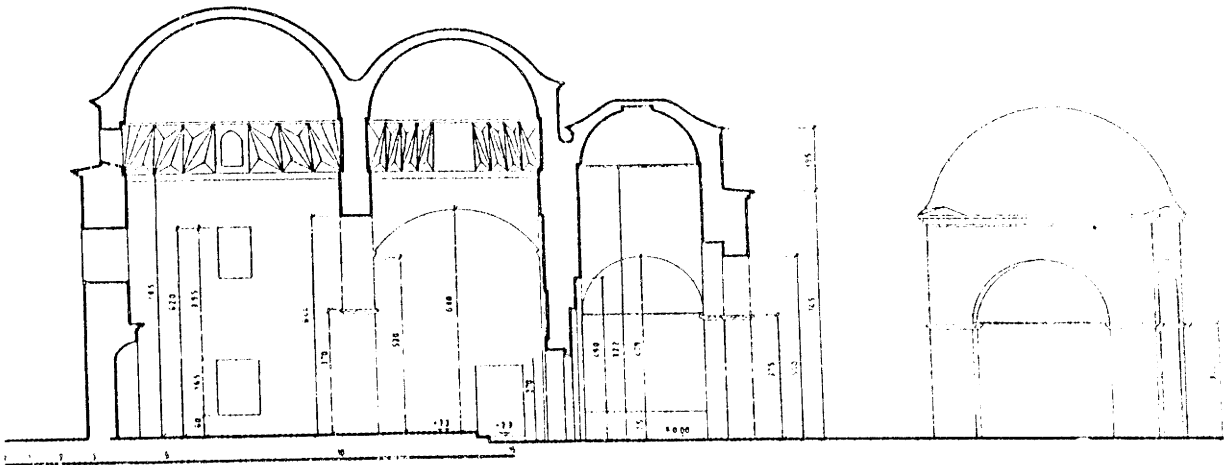
Tanman/ Şekil 1 Bursa Orhan İmaretî'nin planı (Ayverdi)

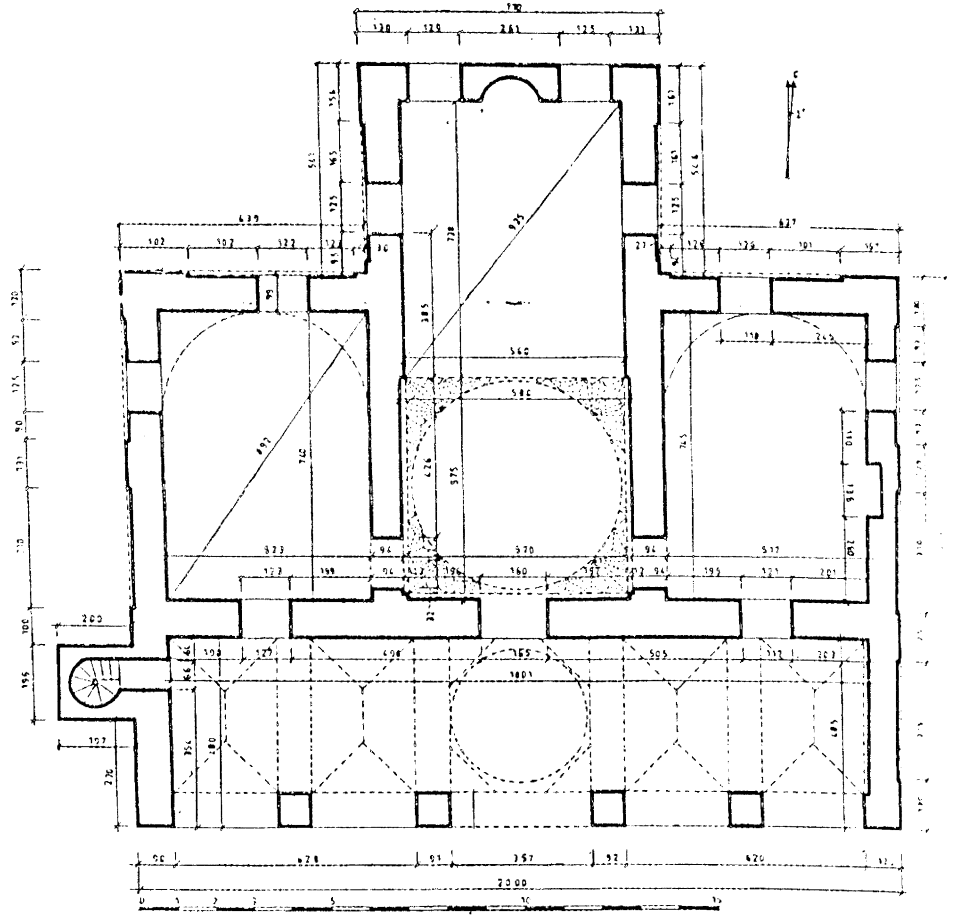
Tanman/ Şekil 2 İznik Nilüfer Hatun İmaretî'nin planı (Ayverdi)

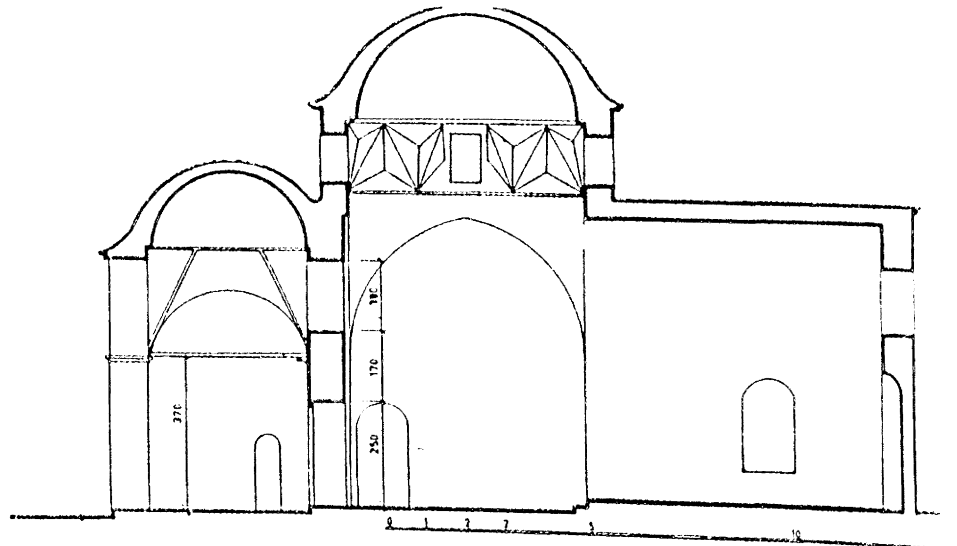
Tanman/ Şekil 3 İznik Yakub Çelebi Zâviyesi'nin planı (Ayverdi)

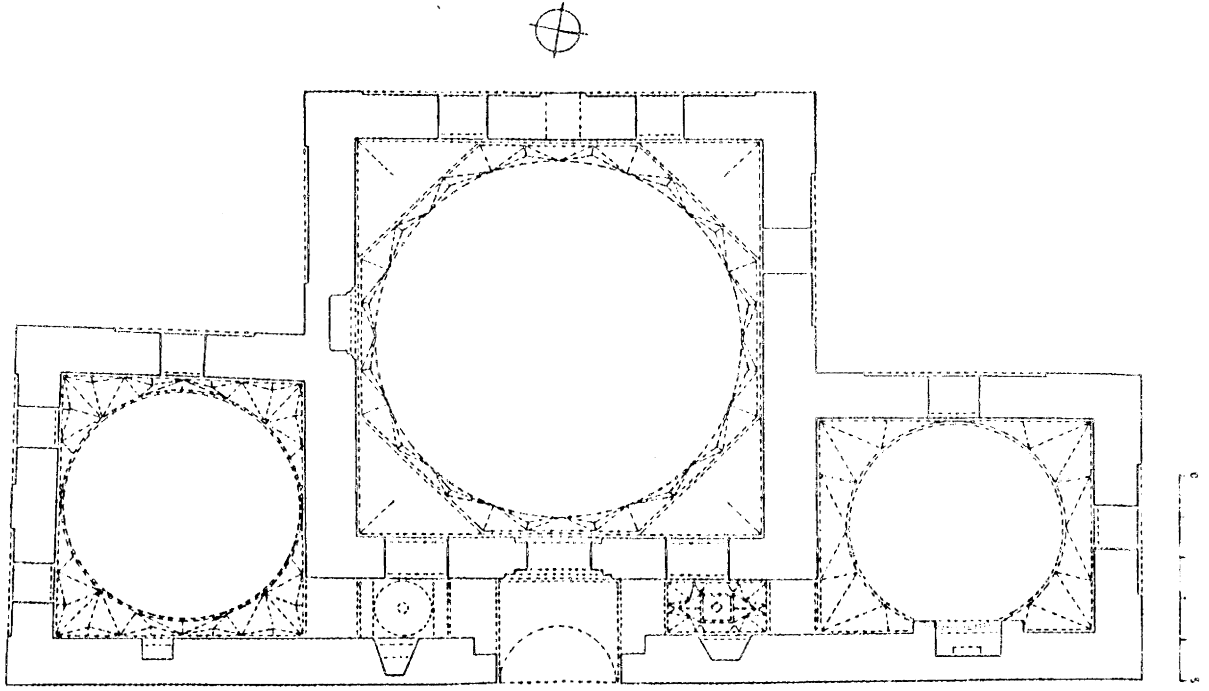
Tanman/ Şekil 4 İznik Yakub Çelebi Zâviyesi'nin kesiti (Ayverdi)

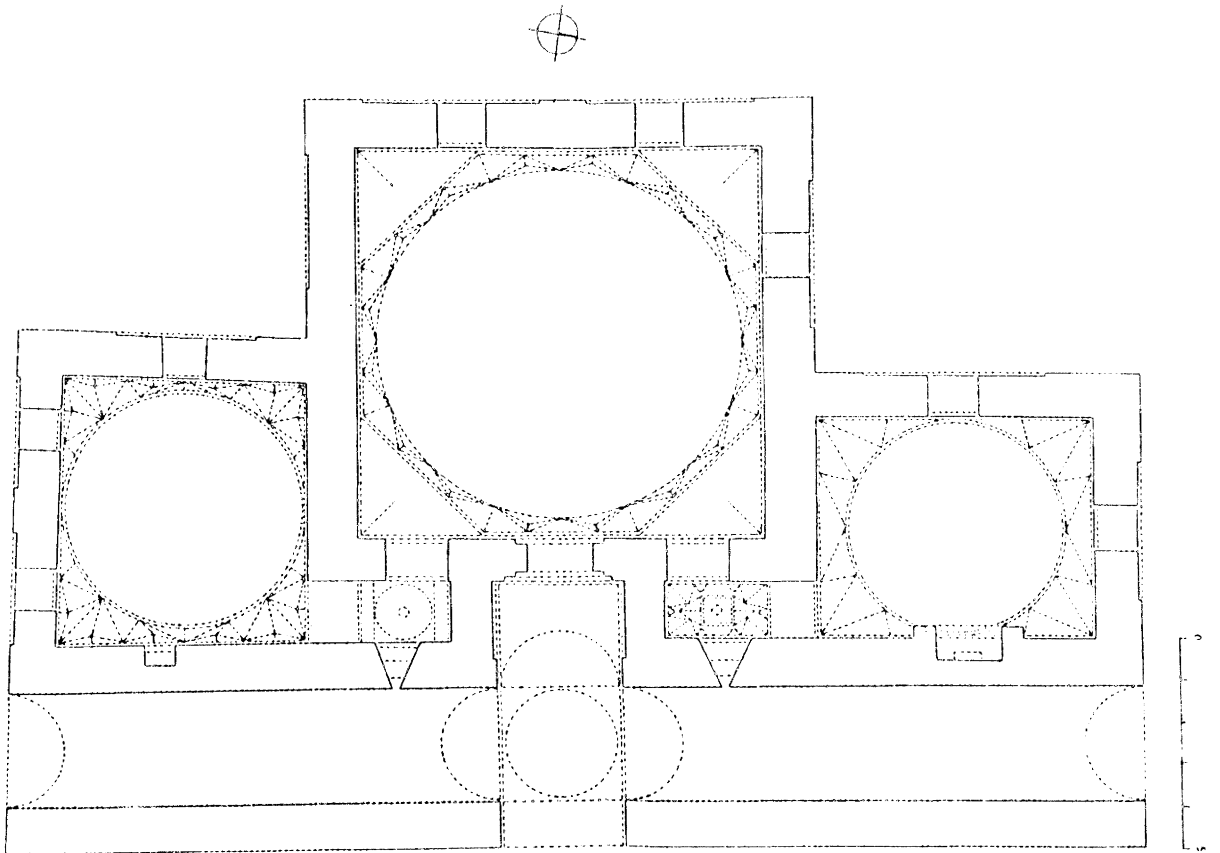
Tanman/ Şekil 5 Bursa Ebu İshak Kâzerûnî Zâviyesi'nin planı (Ayverdi)

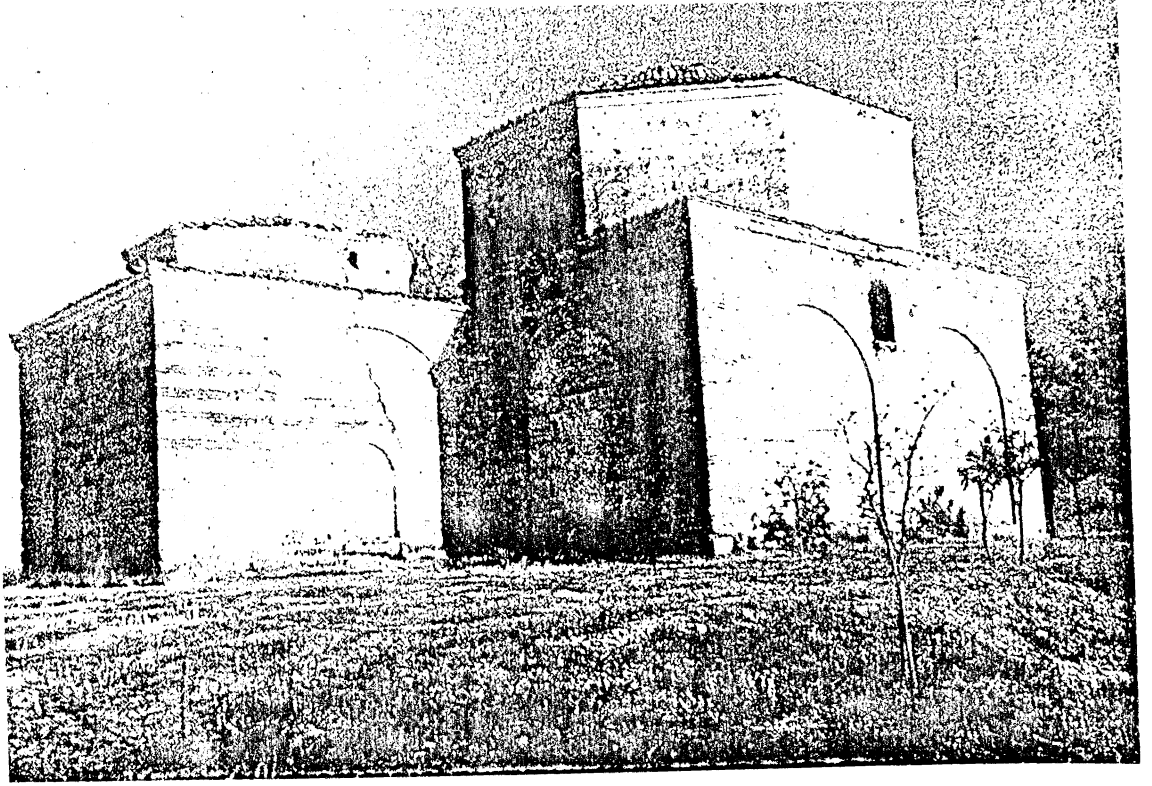
Tanman/ Şekil 6 Bursa Ebu İshak Kâzerûnî Zâviyesi'nin kesiti (Ayverdi)

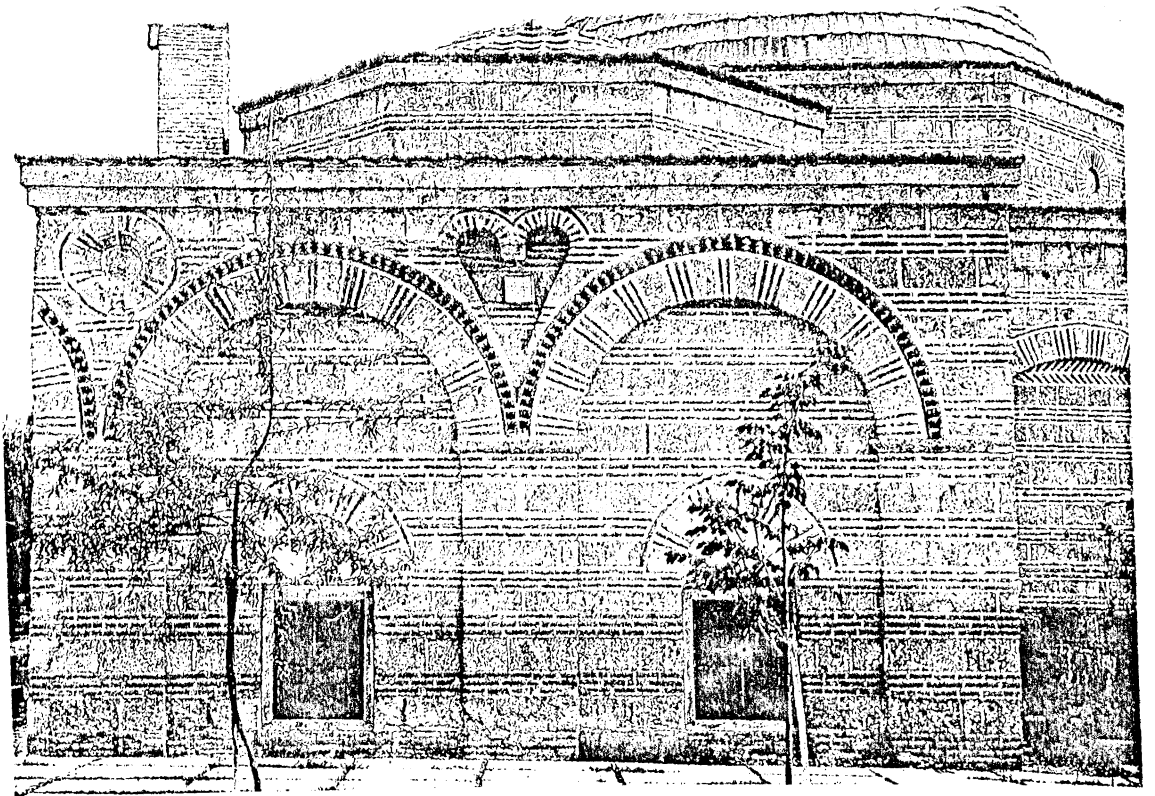
Tanman/ Şekil 7 Yenisehir Postinpûş Baba Zâviyesi'nin rölöve planı (Emir)

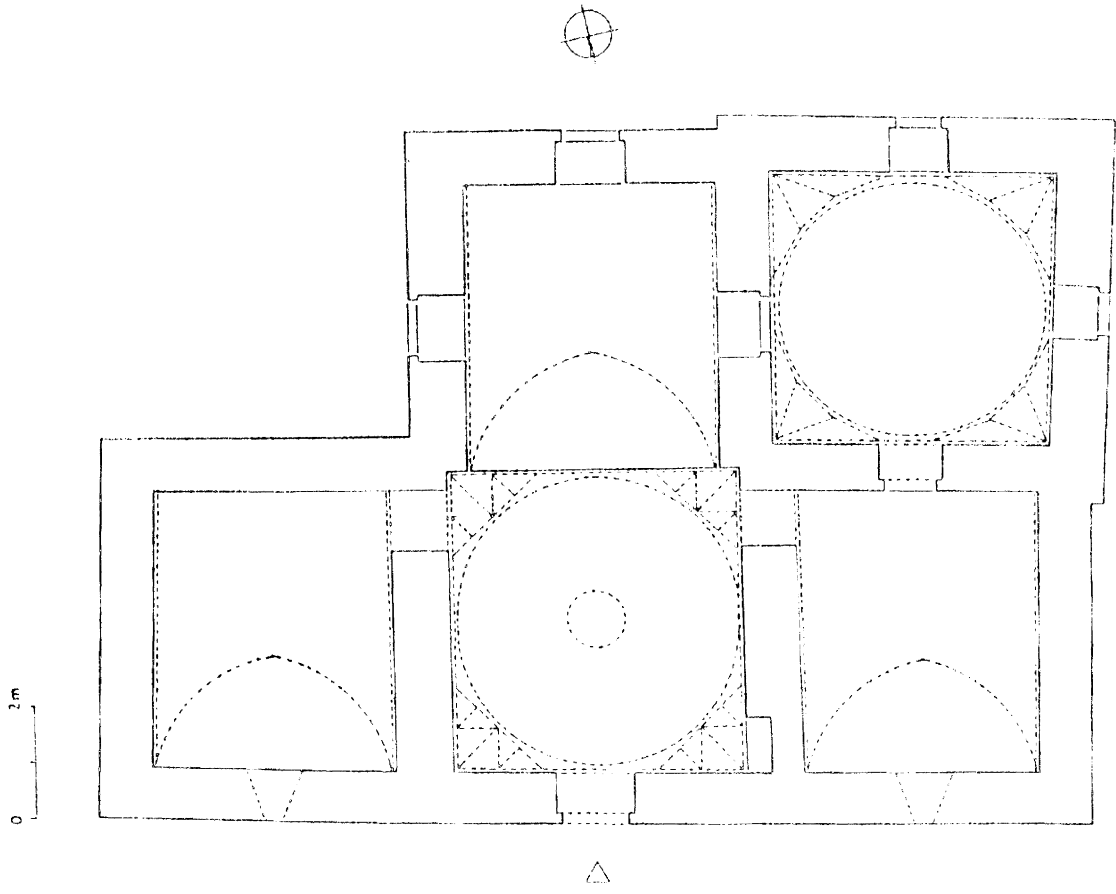
Tanman/ Şekil 8 Yenisehir Postinpûş Baba Zâviyesi'nin genel görünümü (Emir)

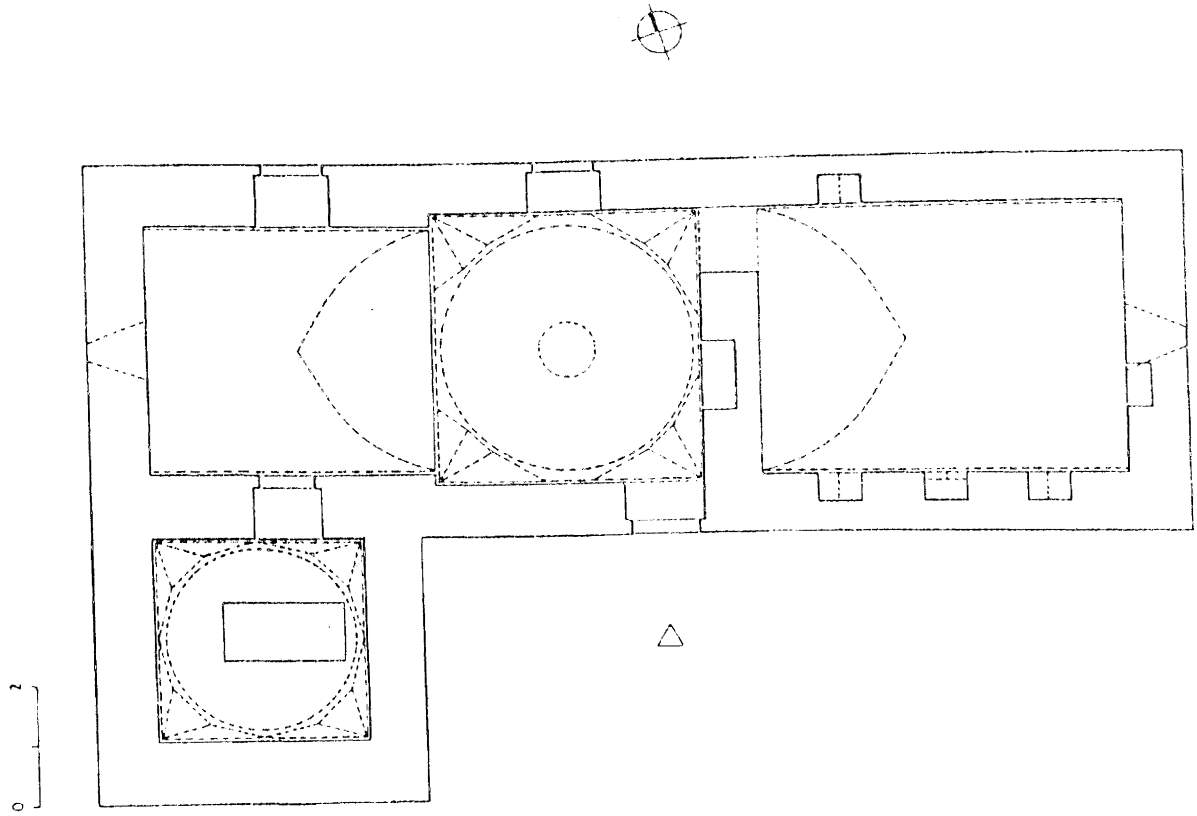
Tanman /Şekil:9 Yenişehir Postinpüş Baba Zâviyesi'nin genel görünümü (Ayverdi)

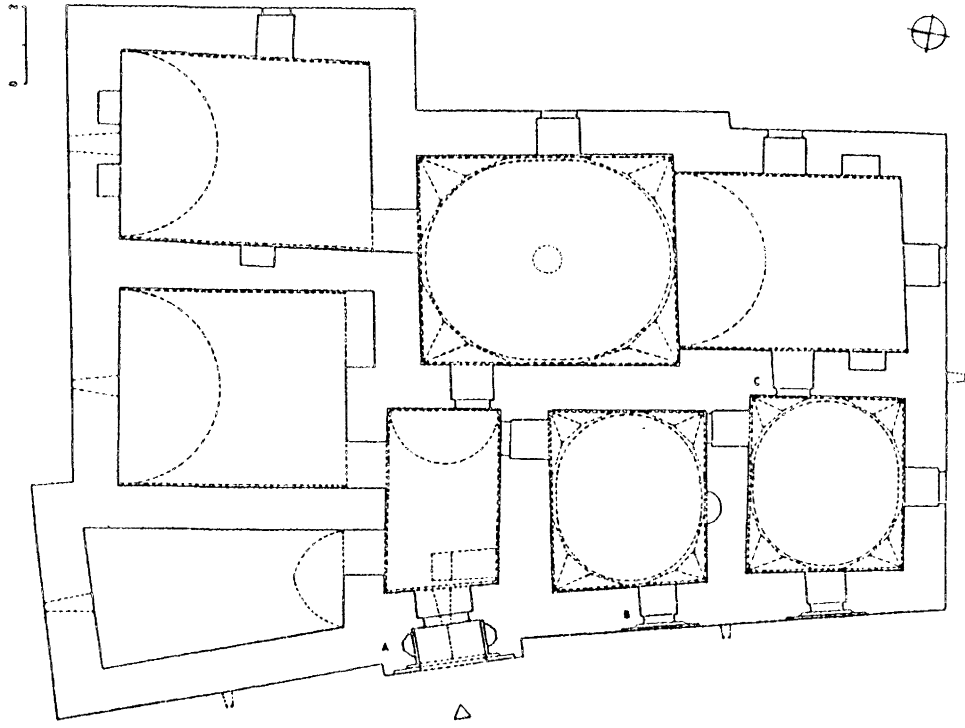
Tanman /Şekil:10 Yenişehir Postinpüş Baba Zâviyesi'nde güney cephesi (Ayverdi)

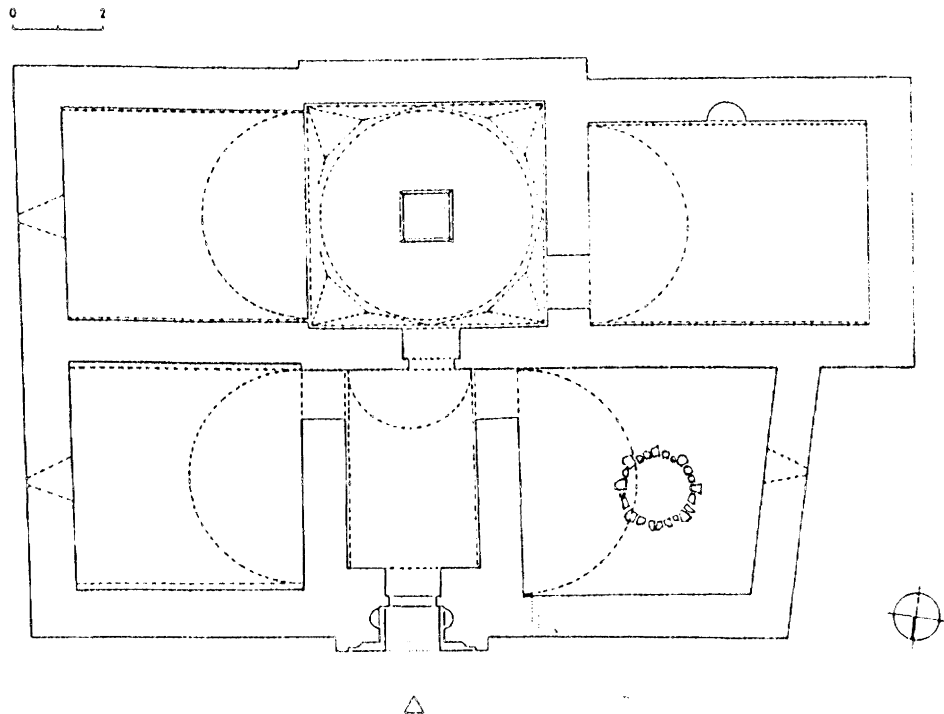
Tanman /Şekil:11 Tokat Ebû Şems Halkaı'nın restitüsyon planı (Emir)

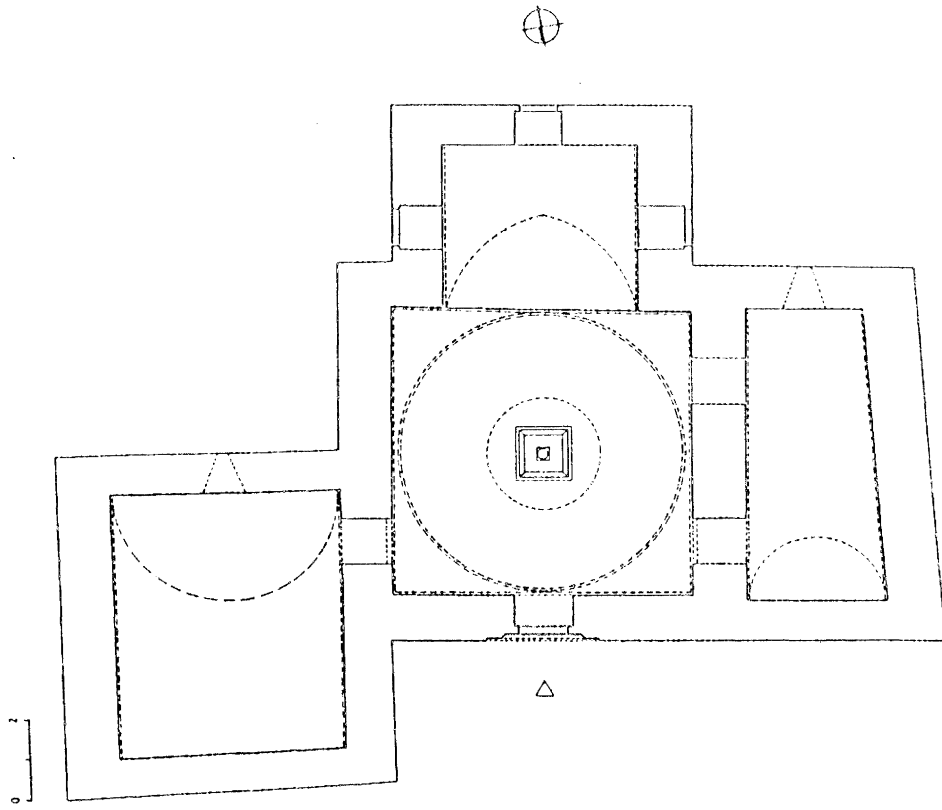
Tanman /Şekil:12 Tokat Zâviye-i Meknûn'un restitüsyon planı (Emir)

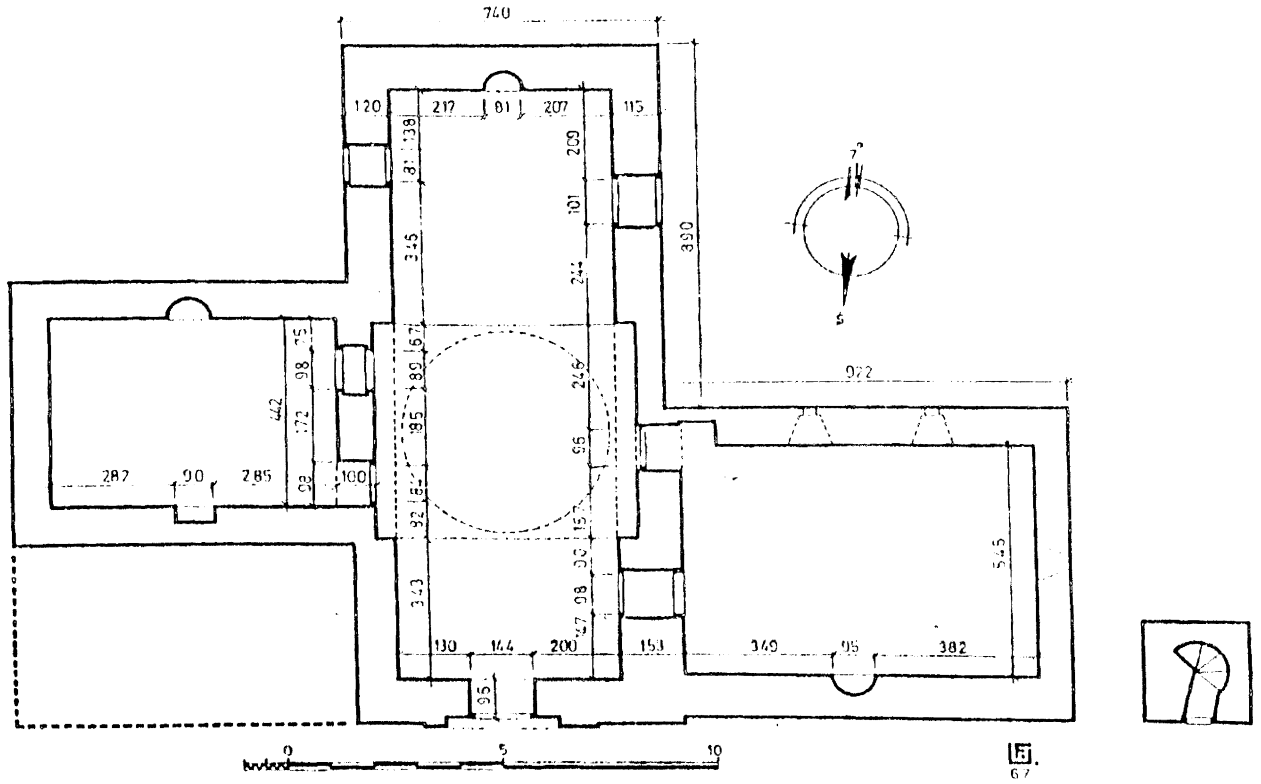
Tanman /Şekil:13 Tokat Halef Halkalı'nın restitüsyon planı (Emir)

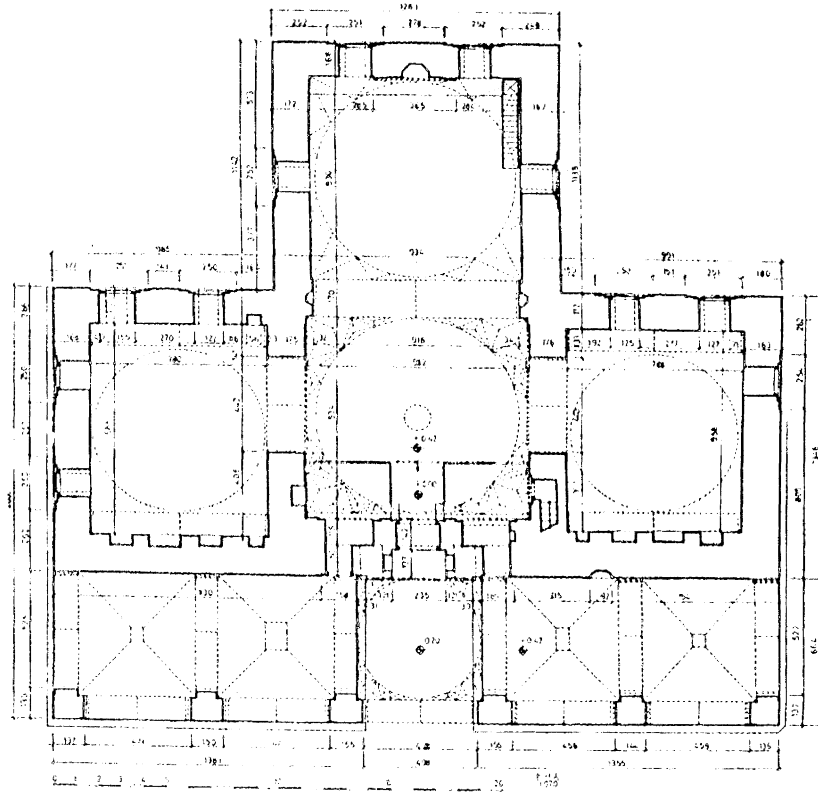
Tanman /Şekil:14 Tokat Sünbül Zaviyesi'nin restitüsyon planı (Emir)

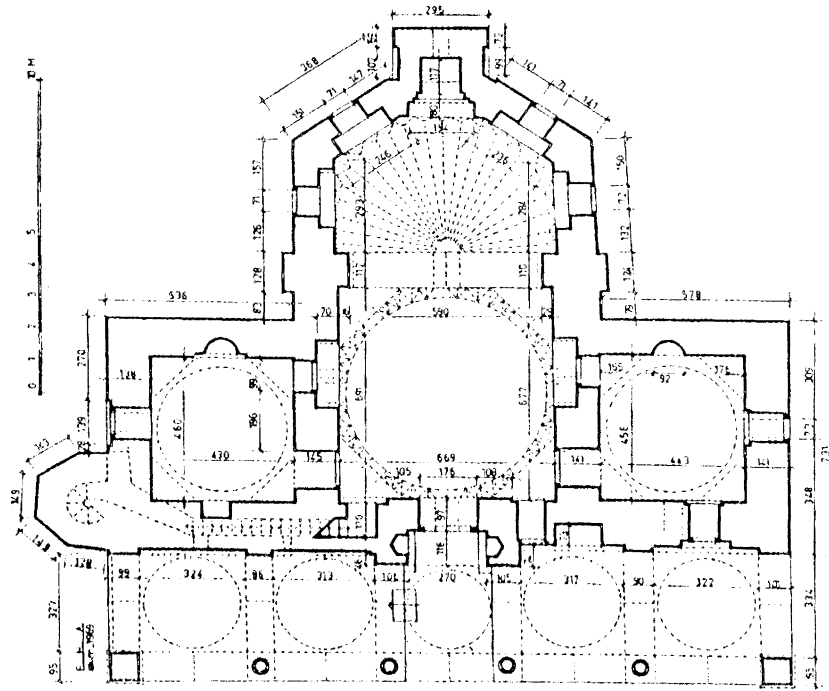
Tanman /Şekil:15 Tokat Abdullah bin Muhyî Zaviyesi'nin restitüsyon planı (Emir)

Tanman /Şekil:16 Tokat Hamza Bey Zaviyesi'nin planı (Ayverdi)

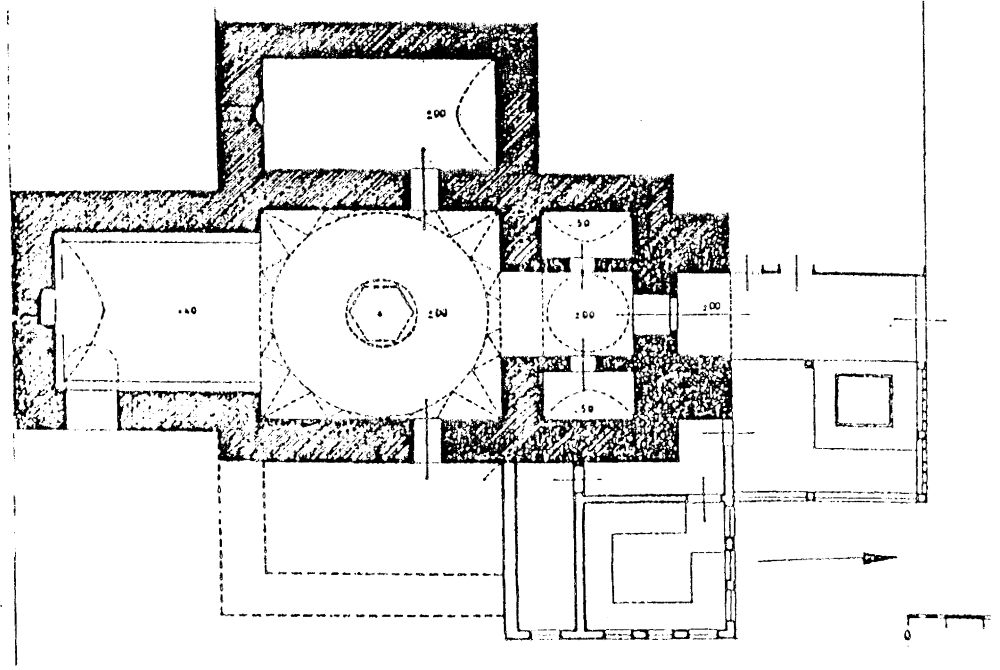

Tanman / Şekil:17 Edirne Muradiye Camii'nin planı (Ayverdi)

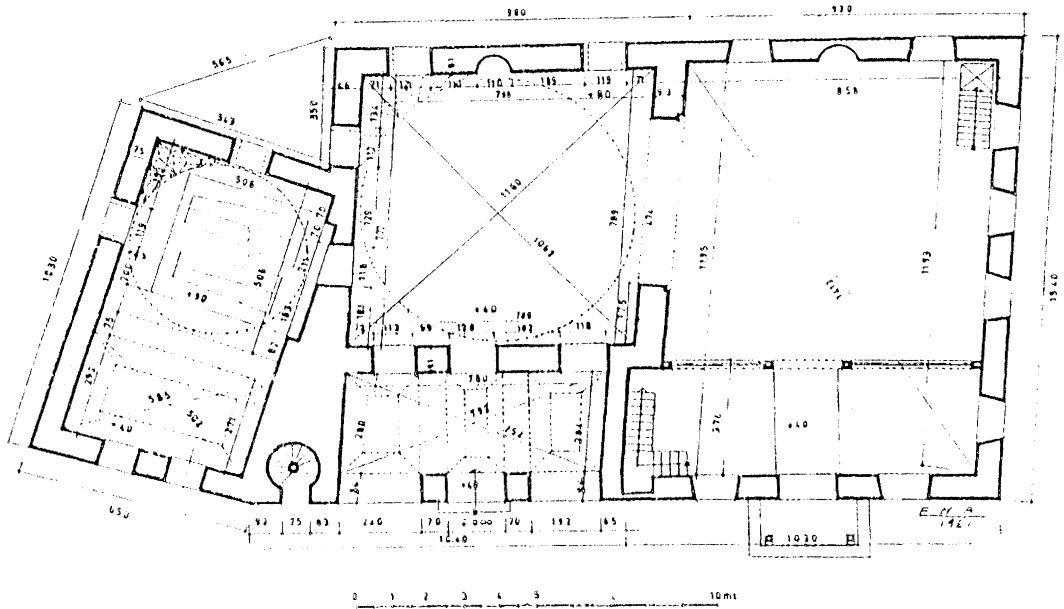

Tanman / Şekil:18 Tire Yeşil İmaret Camii'nin planı (Ayverdi)

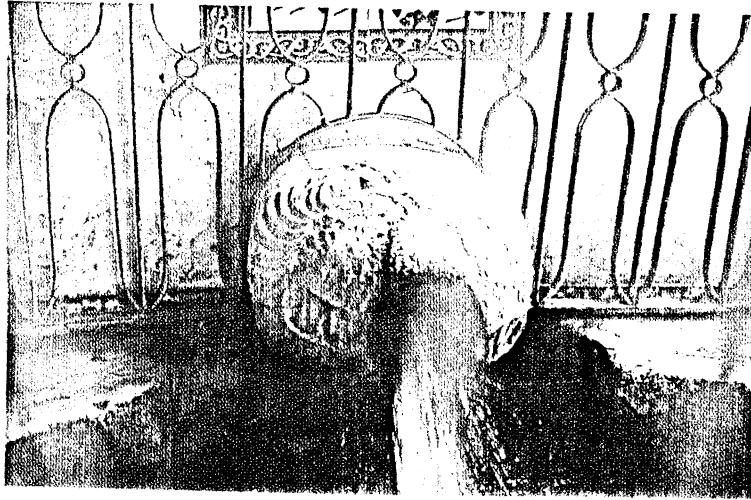
Tanman /Şekil:21 Kütahya Balıklı Tekkesi'nin planı (Altun)

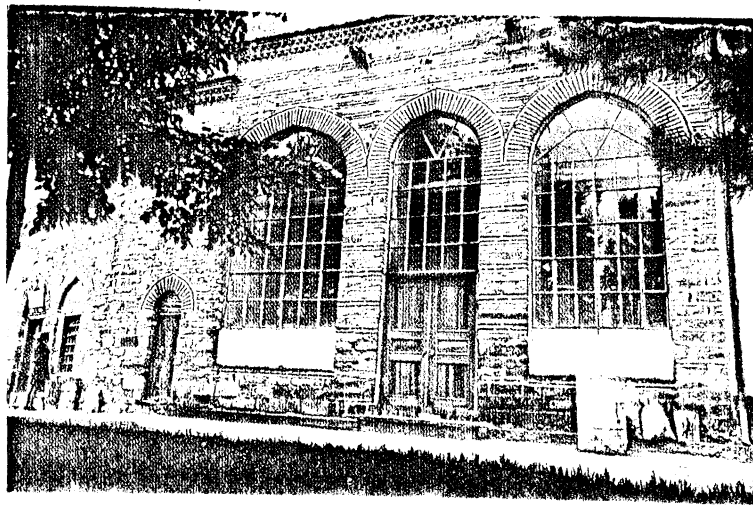
Tanman /Şekil:22 Bursa-Babasultan Geyikli Baba Zâviyesi'nin planı (Ayverdi)

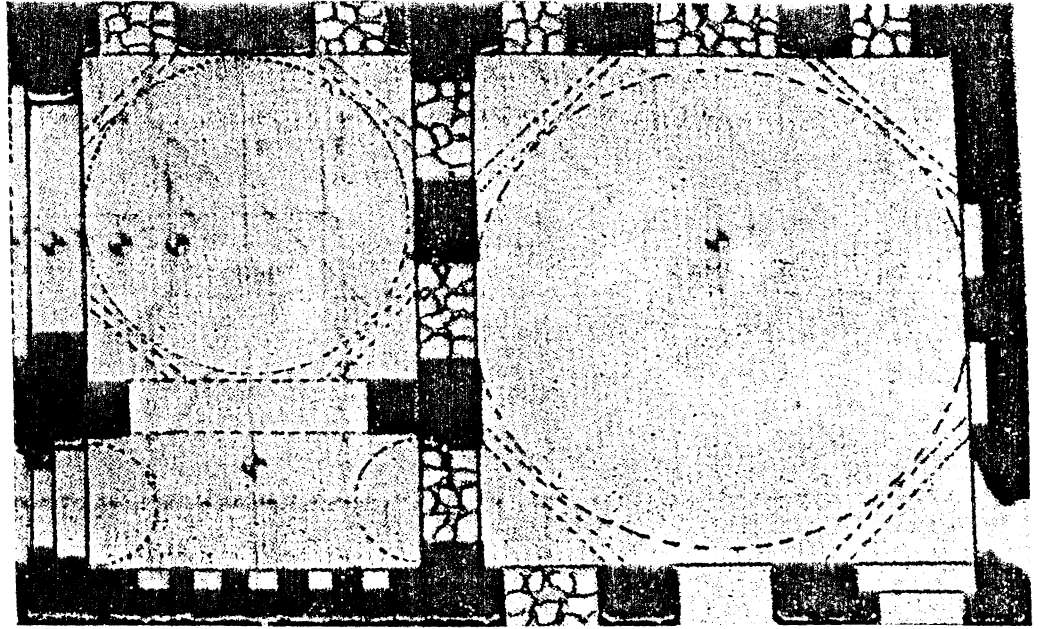
Tanman /Şekil:23 Bursa-Babasultan Geyikli Baba Zâviyesi'nde Bizans Dönemi'ne ait antrölaklı korkuluk parçaları (Tanman)

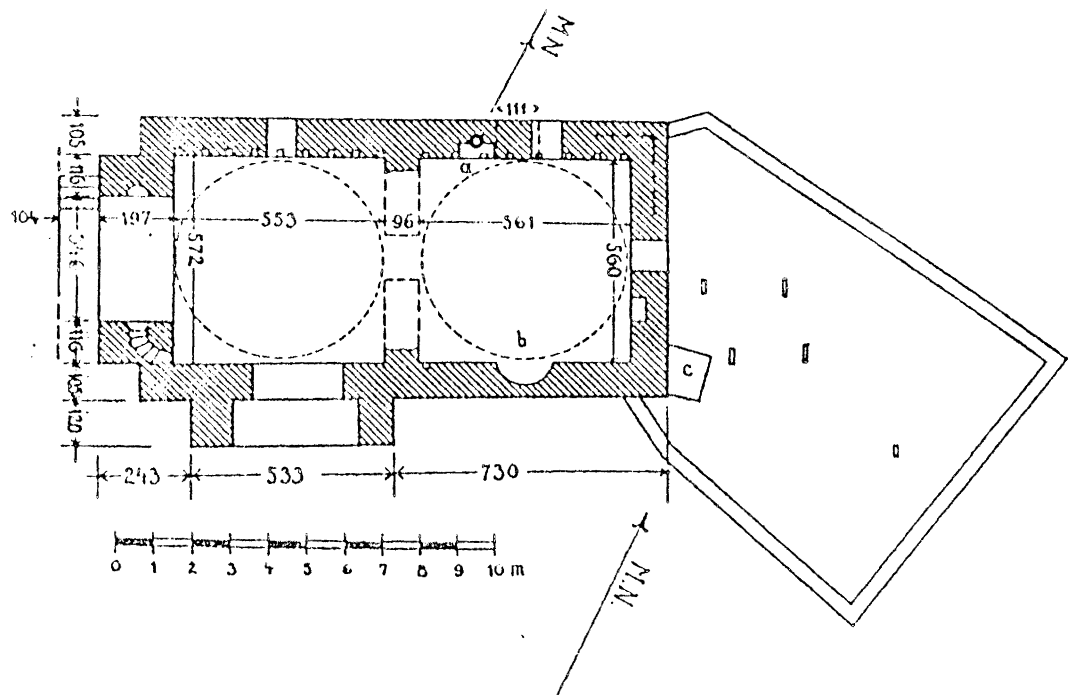
Tanman /Şekil:24 Bursa-Babasultan Geyikli Baba Zâviyesi'nde Bizans Dönemi'ne ait çörten (Tanman)

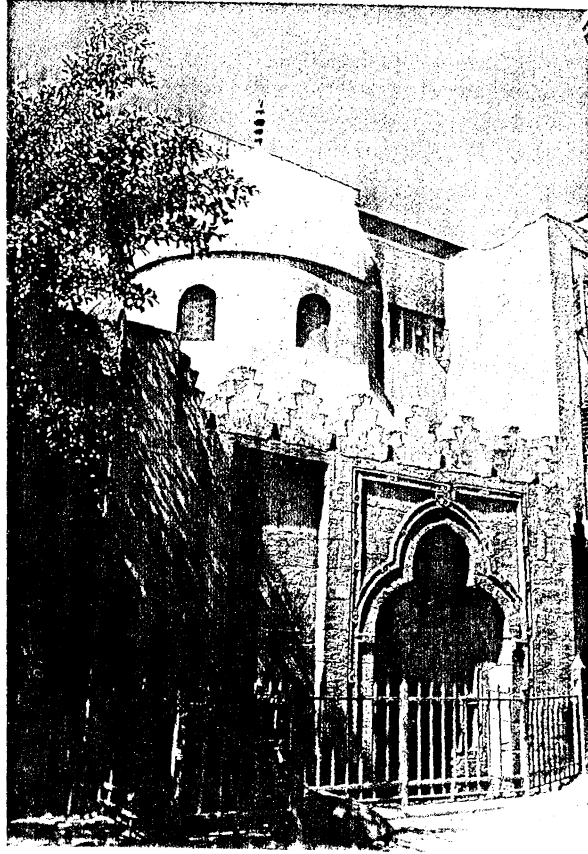
Tanman /Şekil:25 Bursa-Babasultan Geyikli Baba Zâviyesi'nde giriş cephesi (Tanman)

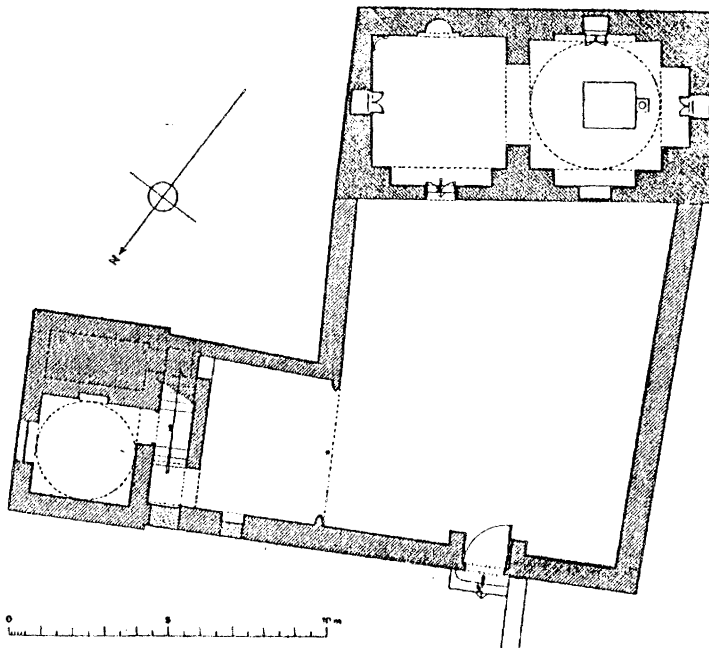
Tanman /Şekil:26 Alanya Akşabe Sultan Tekkesi'nin planı (Vakıflar)

Tanman /Şekil:27 Balat'taki tekkenin planı (Kleiner)

Tanman /Şekil:28 Kahire Şeyh Sinan Zâviyesi'nin genel görünümü (Tanman)

Tanman /Şekil:29 Kahire Şeyh el-Tahavî Zâviyesi'nin planı (Abouseif-Behrens)